

شهید از منظر قرآن

معصومه فلاح^۱

چکیده

مفهوم شهادت در قرآن کریم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و شهید به عنوان کسی که در راه خدا جان خود را فدا می‌کند، از منزلت والایی نزد پروردگار برخوردار می‌شود. این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی و با استناد به آیات قرآن کریم، به بررسی جایگاه شهید، ویژگی‌ها و پاداش‌های الهی، می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قرآن کریم شهید را زنده‌ی جاوید می‌داند، رضایت الهی و مقام قرب به خداوند را از مهم‌ترین پاداش‌های شهدا برمی‌شمارد، و همچنین مسئولیت جامعه در حفظ ارزش‌های شهیدان را مورد تأکید قرار می‌دهد. این مطالعه با تبیین جایگاه رفیع شهید در قرآن و بیان نظرات مفسرین اهمیت شهادت در اسلام و نقش آن در تکامل فردی و اجتماعی و راهکارهای کسب این مقام والا را مورد بررسی قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: شهید، قرآن کریم، شهادت، پاداش اخروی، جهاد.

^۱ سطح دو، مدرسه علمیه کوثر ابرکوه

مقدمه

دین اسلام به مبانی فکری انسان‌ها اهمیت زیادی می‌دهد. از همین رو از پیروان خود می‌خواهد که جایگاه شهید را بشناسند و آن را گرامی بدارند. مقام والا و جایگاه شهید و مقام بالای شهادت در آیات متعدد قرآن کریم تاکید شده است. در آیات متعددی از قرآن از شهیدان به عنوان زنده‌هایی یاد شده که نزد پروردگارشان روزی می‌خورند و از نعمت‌های الهی بهره‌مندند. این مقام رفیع نه تنها نشان‌دهنده‌ی ارزش فداکاری در راه دین است بلکه بیانگر نگاه ژرف قرآن به زندگی اخروی و کرامت انسانی است.

متأسفانه باید بیان کنیم که در عصر حاضر گرفتار تهاجم فرهنگی از طریق رسانه‌ها هستیم و دشمن درصدد است در فکر و فرهنگ جوانان ما نفوذ کند و با فرهنگ دنیا‌گرایی و مادی‌گرایی، جوانان ما را دین اسلام دور کند.

بررسی جایگاه شهید با نگاه قرآنی به ما کمک می‌کند تا با آگاهی از مقام والای شهیدان در ترویج فرهنگ دفاع از حق و زنده نگه داشتن دین اسلام موثر باشیم.

لذا مقاله‌ی حاضر با هدف بررسی جایگاه شهید در قرآن کریم به تحلیل آیات مربوطه می‌پردازد و درصدد است شهید را از منظر قرآن کریم مورد بررسی قرار دهد.

درباب شهید و شهادت به خاطر اهمیت و جایگاه والای آن و تقویت روحیه دفاع و شهادت طلبی مقالات و کتاب‌هایی در این زمینه نوشته شده است از جمله می‌توان به: کتاب جبهه و جهاد اکبر از حسین مظاهری، جهاد از دیدگاه امام علی علیه السلام از عباسعلی عمید زنجانی و تفسیر نمونه از آیت الله مکارم شیرازی که در جلد ۲۳ و ۲۴ ذیل آیات مربوطه، موضوع شهید و شهادت را مورد بررسی قرار داده‌اند، اشاره نمود.

در این نوشتارها نویسندگان بیشتر درباره جبهه و جهاد و در رابطه با شهید و شهادت گفته‌اند. ولی نوشتار حاضر پژوهشگر درصدد است تا آثار و برکات و اوصاف و راه‌های رسیدن به این مقام را باتوجه به آیات قرآن بیان کند. در این راستا با استفاده از روش تفسیری و تحلیل محتوای آیات، تلاش می‌شود تا در سه بخش تصویر جامعی از مقام و پاداش شهید و راه‌های رسیدن به این مقام والا در

قرآن ارائه گردد. امید است این پژوهش گامی در جهت تبیین ارزش شهادت و در پی آن الگوسازی از شخصیت شهیدان برای جامعه‌ی اسلامی باشد.

۱- جایگاه شهید در قرآن و نظرات مفسرین

پاداشی که خدای متعال برای شهید و شهادت تعیین فرموده است نشان دهنده ارزش والا و جایگاه ویژه آن نزد اوست. آنگاه که شهید همه هستی‌اش را در راه خدا می‌دهد به مفاد آیه: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» خدا پاداش نیکوکاران را محققاً خواهد داد پاداش عظیم نزد خداست.^۱

شهید در زمره نیکوکارترین و محبوب‌ترین افراد در نزد خداست و پاداشی عظیم دارد. امام علی علیه السلام در روایتی ارزشمند جایزه‌های شهید از طرف خدا را برشمرده است، مزدی که شهید در این راه دریافت می‌کند ارزش کالایی است که او در مبادعه و معامله با خدا فدا کرده است. امام سجاد علیه السلام در روایتی از رسول گرامی اسلام می‌فرمایند: «شهید هفت خصوصیت و خصلت از جانب خداوند است یعنی خدا آن را به شهید وعده می‌دهد. نکته قابل توجه این است که امام می‌فرماید: "من الله" یعنی خدای متعال از جانب خودش به صورت مستقیم آن را به شهید هدیه می‌کند.

۱-۱- فرمایش خداوند در قرآن شریف درباره شهید و شهادت در راه خدا

- «وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ»^۲ و اگر در راه خدا کشته شوید یا بمیرید قطعاً آمرزش خدا و رحمت او از [همه] آنچه [آنان] جمع می‌کنند بهتر است.
- «وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ»^۳ و اگر [در راه جهاد] بمیرید یا کشته شوید قطعاً بسوی خدا گرد آورده خواهید شد.

^۱ توبه: ۱۲۰، هود: ۱۱۵، یوسف: ۹۰

^۲ آل عمران: ۱۵۷

^۳ آل عمران: ۱۵۸

- «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ. فَرَحِمَنَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»^۱ هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند مرده مپندار بلکه زنده‌اند که نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند به آنچه خدا از فضل خود به آنان داده است شادمانند و برای کسانی که از پی ایشانند و هنوز به آنان نپیوسته‌اند شادی می‌کنند که نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین می‌شوند بر نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش مومنان را تباه نمی‌گرداند شادی می‌کنند.
- «وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ. سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ. وَ يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ»^۲ و کسانی که در راه خدا کشته شده‌اند هرگز کارهایشان را ضایع نمی‌کنند به زودی آنان را راه می‌نماید و حالشان را نیکو می‌گرداند و در بهشتی که برای آنان وصف کرده آنان را در می‌آورد.
- «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَ الْإِنْجِيلِ وَ الْقُرْآنِ وَ مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»^۳ در حقیقت خدا از مومنان، جان و مالشان را به [بهای] اینکه بهشت برای آنان باشد خریده است همان کسانی که در راه خدا می‌جنگند و می‌کشند و کشته می‌شوند [این] به عنوان وعده حقی در تورات و انجیل و قرآن بر عهده اوست و چه کسی از خدا به عهد خویش وفادارتر است؟ پس به این معامله‌ای که با او کرده‌اید شادمان باشید و این همان کامیابی بزرگ است.

^۱ آل عمران: ۱۶۹ و ۱۷۱

^۲ محمد: ۴_۶

^۳ توبه: ۱۱۱

- «فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا»^۱ و هر کس در راه خدا بجنگد و کشته یا پیروز شود به زودی پاداشی بزرگ به او خواهیم داد.

هر یک از این آیه‌ها، گوشه‌ای از عظمت مقام شهادت فی سبیل الله را تبیین می‌نماید مقامی که به تنهایی حاصل یک عمر مجاهده انسان وارسته‌ای است که خداوند یکجا به شهید عنایت می‌فرماید.

آیه اول به مقام مغفرت و رحمت الهی نسبت به شهید، آیه دوم به حشر الی الله، آیه سوم به حیات معنوی او نزد پروردگار و بهره‌مندی از رزق خاص الهی. فرحناک بودن و عطایای الهی و دوری از خوف و حزن و بشارت به آن اشاره دارد و مژده فضل و نعمت الهی به دیگران است.

آیه چهارم به گم نشدن اعمال آنها و هدایت و اصلاح حال یا ایشان و سرانجام فرود آنان به بهشت موعود اشاره دارد.

در آیه پنجم خداوند با وعده قطعی، خود راه خریدار جان‌های شریف آنان معرفی می‌نماید و آنها را به این معامله پرسود بشارت می‌دهد و آن را فوز عظیم می‌داند.

در آیه ششم اجر عظیم اخروی را برای شهیدان ذکر می‌فرماید به طور کلی از مجموع این آیات می‌توان استفاده کرد: نعمت‌هایی که به شهید عطا می‌شود نباید همچون نعمت‌هایی باشد که به اشخاص عادی داده می‌شود بلکه مراد نعمت‌ها و کمالاتی است که تنها نصیب برگزیدگان و خواص از بندگان الهی می‌شود.^۲

۱-۲- تفسیر طبری

شهید را دارای حیات ظاهری دانسته‌اند بدن او ریز ریز شده باشد و جمله "لا تشعرون" در آیه ۱۵۴ سوره بقره را نظیر "و ترى الجبال تحسبه جامده و هی تمرون مر السحاب"^۳ پنداشته‌اند؛ لیکن

^۱ نساء: ۷۴

^۲ سعادت پرور، فروغ شهادت، ص ۳۴۶

^۳ نمل: ۸۸

هر که در راه دفاع از جان خود بجنگد و کشته شود شهید است هر که در راه دفع ستم از خود کشته شود شهید است. هر که در راه دفاع از مال خود کشته شود شهید است و در راه دفاع از مال و دارایی خود بجنگی تا آن را به دست آوری یا کشته شوی در این صورت از شهیدان آخرت خواهی بود چه خوب مرگی است مردن در راه دفاع از حقش.^۱

۳-۴- پاکدامنی و عفت و ایمان

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: «هر که عاشق شود و عشق خود را بپوشاند و پاکدامنی ورزد و بدان سبب بمیرد شهید است.»^۲

۳-۵- محبت محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله

امام علی علیه السلام می فرمایند: «مومن در هر جایی که بمیرد و در هر لحظه و ساعتی که جانش گرفته شود شهید است.»^۳ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: «مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ شَهِيداً؛ هر که بر دوستی آل محمد بمیرد شهید است.»^۴

شهادت عرفانی: این روایت (به ویژه در منابع شیعه) نشان می دهد که محبت به اهل بیت (ع) می تواند به مرگ طبیعی هم ارزش شهادت بدهد.

پیوند ایمان و شهادت: عشق به خاندان پیامبر (ص) نشان دهنده تعهد عمیق دینی است که فرد را در مسیر جهاد اکبر (مبارزه با نفس) قرار می دهد و این خود نوعی شهادت است.

۳-۶- صله رحم

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ مَشَى إِلَى ذِي قَرَابَةٍ بِنَفْسِهِ وَ مَالِهِ لِيَصِلَ رَحِمَهُ أَعْطَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَجْرَ مِائَةِ شَهِيدٍ وَ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَ مُحْيٍ عَنْهُ أَرْبَعُونَ أَلْفَ سَيِّئَةٍ وَ رُفِعَ لَهُ مِنْ الدَّرَجَاتِ مِثْلُ ذَلِكَ وَ كَانَ

^۱ همان

^۲ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید، ج ۲۰، ص ۲۳۳

^۳ فیض کاشانی، الوافی، ج ۲۴، ص ۲۷۰

^۴ مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۷، ص ۱۱۱

كَأَنَّمَا عَبْدُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِائَةَ سَنَةٍ؛^۱ هر که نزد خویشاوندی رود و با خود و مالش با او صلّه رحم کند خدای عزوجل به او اجر یکصد شهید دهد هر گامی که برمی دارد ۴۰ هزار حسنه دارد و ۴۰ هزار گناهش محو می شود و ۴۰ هزار درجه بالا می رود و گویا یکصد سال خدا را عبادت کرده است.»

جهاد اجتماعی: صلّه رحم (حفظ پیوندهای خانوادگی) به عنوان جهاد فرهنگی و اجتماعی معرفی شده است.

تأکید بر روابط انسانی: اسلام نه تنها جهاد نظامی بلکه خدمت به خانواده را نیز در سطح بالایی از ارزش قرار داده است. این روایت نشان می دهد که اخلاق و روابط اجتماعی می تواند پاداشی برابر با شهادت داشته باشد.

۳-۷- کسی که زیاد به یاد مرگ باشد

پیغمبر صلی الله علیه و آله در مورد اینکه آیا ممکن است انسان اجر شهید داشته باشد می فرماید: «بله اگر زیاد به یاد مرگ باشد از این اجر بهره مند خواهد شد همچنین از حضرت سوال کردند (هل يحشر مع الشهداء احد؟) که آیا ممکن است کسی همراه شهدا و در زمره شهدا محشور بشود؟ قَالَ نَعَمْ مَنْ يَذْكُرُ الْمَوْتَ بَيْنَ الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ عَشْرِينَ مَرَّةً؛^۲ بله هر که در شبانه روز ۲۰ بار به یاد مرگ باشد همراه شهدا محشور می شود.»

۳-۸- گناه نکردن

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «مَا الْمُجَاهِدُ الشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَعْظَمَ أَجْرًا مِمَّنْ قَدَرَ فَعَفَ لَكَادَ الْعَفِيفُ أَنْ يَكُونَ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ؛^۳ هر کس که در راه خدا جهاد کند و شهید شود اجرش بزرگتر از کسی نیست که بتواند گناه کند و عفت ورزد انسان پاکدامن نزدیک است که فرشته ای از فرشتگان خدا شود.»

^۱ ابن بابویه، من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۱۶

^۲ توری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۲، ص ۱۰۴، ح ۱۵۴۹

^۳ نهج البلاغه (للصبحی صالح)، حکمت ۴۷۴، ص ۵۵۹

۳-۹- کسی که در راه تحصیل علم از دنیا برود

در روایتی آمده است کسی که در راه تحصیل علم از دنیا برود شهید مرده است در بعضی از روایات آمده است فرد مومن چه زن و چه مرد اگر در بستر بیماری هم بمیرد در زمره شهدا محسوب خواهد شد.^۱ «الْمُؤْمِنُ يَمُوتُ عَلَى فِرَاشِهِ وَ هُوَ شَهِيدٌ»^۲

شهادت معنوی: ایمان و تقوای فرد مومن چنان ارزشمند است که حتی مرگ طبیعی او را در زمره شهدا قرار می‌دهد.

تسلی‌بخش برای مومنان: این روایت به ما می‌فهماند که پاداش اخروی به شرایط مرگ نیست بلکه به کیفیت زندگی (ایمان و عمل صالح) بستگی دارد

نتیجه‌گیری

بررسی آیات قرآن کریم نشان می‌دهد که شهید از چنان جایگاه رفیعی در اسلام برخوردار است که خداوند نه تنها او را «زنده‌ی جاوید» می‌خواند بلکه پاداش‌های بی‌بدیلی مانند رضوان الهی مقام قرب پروردگار و بهره‌مندی از نعمت‌های بهشتی را برای او مقرر کرده است. قرآن کریم با تعبیری عمیق شهید را الگویی از ایثار و بندگی خالصانه معرفی می‌کند که با فداکاری در راه حق، برترین مرحله‌ی کمال انسانی را به نمایش می‌گذارد.

از سوی دیگر، این پژوهش روشن می‌سازد که شهادت صرفاً یک پایان مادی نیست بلکه آغازی بر حیاتی ابدی است که در آن شهیدان شاهد برکت‌های الهی و افتخار خدمت به دین خدا هستند. همچنین قرآن با تأکید بر مسئولیت جامعه در حفظ ارزش‌های شهدا بر لزوم زنده نگه داشتن یاد و آرمان‌های آنان به عنوان اسوه‌های مقاومت و ایمان تأکید می‌ورزد.

در پایان می‌توان گفت که تبیین جایگاه شهید در قرآن نه تنها معنای حقیقی مرگ در راه خدا را آشکار می‌سازد بلکه الهام‌بخش جوامع اسلامی برای پاسداری از ارزش‌های دینی و تقویت روحیه‌ی

^۱ سعادت پرور، فروغ شهادت، ص ۹

^۲ متقی هندی، کنز العمال، ج ۳، ص ۳۹۶، ح ۳۹۶۵

جهادی در برابر چالش‌های زمانه است. این پژوهش می‌تواند مبنایی برای مطالعات بعدی درباره‌ی ابعاد عرفانی اجتماعی و تربیتی شهادت در اسلام قرار گیرد.

فهرست منابع

- ❖ قرآن کریم، مترجم: آیت‌الله علی مشکینی، قم: انتشارات قلم
- ❖ نهج‌البلاغه، مترجم: علی شیروانی، قم: دفتر نشر معارف
۳. ابن ابی‌الحدید، عبد الحمید بن هبۀ الله، شرح نهج البلاغۀ لابن ابی‌الحدید، قم: مکتبۀ آیۀ الله المرعشی النجفی، چاپ: اول، ۱۴۰۴ه.ق؛
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۳ ه.ق؛
۵. انصاریان، حسین، تفسیر حکیم، قم: دارالعرفان، بی‌تا؛
۶. سعادت پرور، علی، فروغ شهادت، تهران: احیاء کتاب، ۱۳۸۸ه.ش؛
۷. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان، بیروت: دارالکتاب الاسلامیه. موسسه الاعلمی. دفتر انتشارات اسلامی، بی‌تا؛
۸. طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن (حبیب یغمایی)، تهران: توس، ۱۳۵۶ه.ش؛
۹. طوسی، محمد بن حسن، امالی شیخ طوسی، قم: دارالثقافه، ۱۳۷۲ ه.ش؛
۱۰. علی ابن موسی (ع) امام هشتم، صحیفه امام رضا (علاء الدین حجازی)، مشهد مقدس: ندای اسلام، بی‌تا؛
۱۱. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، بیروت: موسسه العلمی للمطبوعات، بی‌تا؛
۱۲. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، اصفهان: کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، چاپ: اول، ۱۴۰۶ ه.ق؛
۱۳. کلینی، محمد بن یغوب، کافی (علی اکبر غفاری)، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ ه.ش؛

۱۴. متقی هندی، **کنز العمال**، بیروت: موسسه الرساله، بی تا؛
۱۵. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، **بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ ه.ق؛
۱۶. مطهری، مرتضی، **قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه و تاریخ**، تهران: صدرا، ۱۴۰۲ ه.ش؛
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، بی تا؛
۱۸. نوری، حسین بن محمد تقی، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ: اول، ۱۴۰۸ ه.ق؛